

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Issue 04 | pp. 434-438 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ЎЗБЕКИСТОН ПАХТАЧИЛИК ТАРМОҒИ СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ КЛАСТЕРЛАШНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ ВА НАТИЖАЛАРИ МАСАЛАЛАРИ

Холиқов Толибжон Луптуллаевич,

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
«Бошқа тармоқларда бугалтерия ҳисоби ва
аудит» кафедраси ассистенти

Аннотация: Ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги кластерларини шакллантиришнинг назарий масалалари ва тамойиллари ҳамда Ўзбекистон Республикаси пахта-тўқимачилик саноатида ушбу тизимнинг ривожланиш тенденциялари, унинг хусусиятлари ва афзалликлари кўриб чиқилади. Бизнес-кластерларнинг самарали қўлланилиши ва мавжудлиги категорик-тизимли методология платформасида таркибий, функционал, мақсадли, эволюцион каби жиҳатлар доирасида кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: бозор иқтисодиёти, рақобатбардошлик, иқтисодий муносабатлар, моддий манфаатдорлик, кластер, қишлоқ хўжалиги кластери, кластерлаштириш назарияси ва тамойиллари.

Кириш: Яқинда бизнес кластерлари тушунчаси иқтисодий ва ҳуқуқий амалиётда энг кўп қўлланиладиган атамага айланди. МДХ ҳудудида бизнес кластерларига бўлган эҳтиёжнинг пайдо бўлиши асосан иқтисодиёт тармоқлари ўртасидаги самарасиз бозор муносабатларининг таъсири билан боғлиқ. Бизнес-кластерларнинг самарали қўлланилиши ва мавжуд бўлиши учун уларни таркибий, функционал, мақсадли, эволюцион каби жиҳатлар доирасида категорик-тизимли методология платформасида кўриб чиқиш зарур. Бу ерда уларнинг асосий саволлари иқтисодий характердаги кластерларнинг моҳиятини очиб бериш, уларни категория ва таъриф сифатида аниқлаштириш ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг интеграция бирлашмаларининг бошқа шакллари билан солиштирганда хусусиятларини умумлаштиришдан иборат. Уларнинг шаклланиши ва мавжудлиги самарадорлигини асослаш нуқтаи назаридан бизнес кластерларининг таркибий-элементли таркиби, тузилиши, мақсадларни шакллантириш ва фаолият юритиш механизмлари, эволюцион жиҳатларини ўрганиш энг долзарб муаммолар ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти, глобаллашув ва бозор субъектлари ўртасидаги рақобатнинг ривожланиши шароитида мамлакатнинг, алоҳида ҳудудларнинг, шунингдек, битта тармоқ-иқтисодий комплекснинг мақсад ва вазибаларига

киритилган корхона ва ташкилотларнинг рақобатбардошлигини ошириш зарурияти, технологик ва иқтисодий занжир бўйлаб ўзаро боғланган бўлганлар ортиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасининг рақобатбардош инновацион иқтисодиётини, шу жумладан унинг аграр секторини шакллантириш шароитида барқарор ривожланишга эришиш давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражаси ва сифатини ошириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни асрашга қаратилган устувор вазифасидир. Қишлоқ хўжалигининг барқарорлигини таъминлашда тармоқ (тармоқлараро) ва ҳудудий яхлит тузилмаларни яратиш алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, улардан бири қишлоқ хўжалиги кластеридир.

Бугунги кунда кластерларни ривожлантириш барқарор инновацион ривожланиш ва минтақа қишлоқ хўжалиги ва умуман агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш билан бирга тан олинган восита ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги фаолиятини ташкил этишнинг кластер шаклидан фойдаланиш бир қатор қонунчилик, меъёрий ва дастурий ҳужжатларда назарда тутилган бўлиб, улардан энг муҳими: “2020-2030-йилларда Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси” да стратегик устувор йўналишлардан бири қулай агробизнес иқлими ва қўшимча харажатлар занжирларини яратишдир.

Кластер ишлаб чиқаришни фазовий ташкил этишнинг бошқа шаклига хос бўлмаган таъсирга эга, жумладан синергик таъсир, ижтимоий капитал, давлат ва хусусий шериклик ва бошқалар, бу биргаликда унга қўшимча рақобатбардошликни беради. Кластер ёндашуви ишлаб чиқаришни фазовий ташкил этиш назариясининг ажралмас қисми ҳисобланади. Кластер ҳодисаси мамлакатлар ва минтақалар иқтисодий ривожланишининг асосий таркибий қисмига айланиб бормоқда. АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва бошқа ривожланган мамлакатларда саноат маҳсулотлари ҳажмининг ярмидан кўпи кластерлар орқали ишлаб чиқарилади ва экспорт қилинади.

Фермер хўжаликлари ва тўқимачилик саноати корхоналари ўртасида бозор муносабатларини шакллантириш чора-тадбирларини изчил амалга ошириш доирасида 2018-йил бошидан бошлаб республиканинг 20 та ҳудудида 160 минг гектарда пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг кластер шакли жорий этилди.

Асосий қисм.

Охирги йилларда пахта ва тўқимачилик ишлаб чиқаришига илғор агротехнологиялар ва ишларни ташкил этишнинг илғор усуллари жорий этиш, сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни таъминлаш, замонавий қишлоқ хўжалиги техникаси билан жиҳозлаш, юқори малакали хорижий мутахассислар ва агрономларни пахта саноати соҳасига жалб этиш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилди.

Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг кластер шаклини жорий этиш доирасида 2018-йилда 3163 гектар пахта майдонларида эгиловчан пластик қувурлар орқали суғориш йўли билан сувни тежовчи технологиялар қўлланилди, дренаж тизимлари ва сув омборлари қурилди, суғориш манбаларига

кириш қийин бўлган ҳудудларга 225 насос агрегати ўрнатилди, 1285 дона турли қишлоқ хўжалиги техникаси харид қилинди, юқори малакали хорижлик қишлоқ хўжалиги мутахассислари (агрономлар, замонавий техника ва технологиялар бўйича мутахассислар, илмий институтлар мутахассислари) жалб қилинди, Туркия, Исроил, Бразилия, АҚШда пахта етиштиришнинг муваффақиятли тажрибаси хорижда ўрганилди, 4,3 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Мурожаатномасида парламентга 2019-йилда биргина пахтачиликда 48 та пахта-тўқимачилик кластерини ташкил этиш, кластерлашган майдонларда етиштириладиган пахта хомашёси улушини 52,0 %га етказиш вазифаси қўйилган эди.

2019-йил якунига кўра пахта-тўқимачилик кластерлари пахта хомашёсининг 73 %ни ташкил этгани, бу ерда юқори ҳосил ва маҳсулот сифатига эришилгани ушбу тизимнинг нисбий самарадорлигини амалда исботлади. Шу боис Ўзбекистонда 2020-йилдан бошлаб пахта етиштиришнинг кластер усулига тўлиқ ўтиш мақсади қўйилган.

Бундай муаммонинг қўйилиши шундан келиб чиқадики, биринчидан, пахтачилик комплексида бозор механизмларидаги камчиликлар туфайли кўпчилик пахтачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларида бу соҳа норентабел соҳага айланиб қолмоқда, иккинчидан, илмий иқтисодчилар пахта мажмуасида қайта ишлашнинг тўлиқ технологиясига ўтганда, бир килограмм пахта толасидан олинадиган маҳсулот таннархи 16-20 АҚШ долларига, пахта толаси экспорти эса 1,5-1,7 АҚШ долларига етказилиши мумкинлигини исботлади.

Бундан ташқари, тан олиш керакки, кластер маҳаллий ўсиш нуқтаси, инновацияларни жорий этиш ва иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш марказига айланишга мўлжалланган.

Сўнгги йилларда кўплаб мамлакатлар, жумладан, МДХ мамлакатлари амалиётида минтақавий даражада рақобатбардошликни оширишнинг асосий захираларидан бири яқин иқтисодий алоқалар билан боғланган ва бир-бирини тўлдирадиган кластерларни яратиш ҳисобланади. Ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва минтақа иқтисодиётини ривожлантириш жараёнида ҳудудий ташкил этишнинг турли шакллари вужудга келди.

Анъанага кўра, эркин иқтисодий саноат районлари, агломерациялар ва ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуалари ажралиб туради. Минтақавий иқтисодиётни ҳудудий ташкил этишнинг замонавий, тез тарқалаётган шакли кластерлардир. Уларнинг маҳаллий афзалликлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кластерни шакллантириш ва минтақавий рақобатдош устунликларни амалга ошириш муаммолари одатда минтақавий даражада кўриб чиқилади.

Баъзи ҳолларда кластер иқтисодий сабабларга кўра кластерга киритилган субъектлар устидан бошқарув органи ёки юқори тузилма сифатида қаралади. Ғарб амалиёти бунинг аксини исботлайди, яъни кластер ҳамкорлик қилувчи, лекин айна пайтда горизонтал ва вертикал боғланишлар билан боғланган, институционал омил асосида шакланган ва шартнома механизмлари орқали биргаликда иқтисодий институтларни бирлаштирган рақобатбардош корхоналар йиғиндисини ифодалайди. Кластерда рақобатбардош устунликларни излашга эътибор

институционал даражадаги ташқи омилларга қаратилади, масалан, давлат-хусусий шериклик, ижтимоий капитал, синергик эффект, давлат, бизнес, фан ва таълим, бу эса ўз навбатида кўшимча рақобат таъсирини келтириб чиқаради.

Олимларнинг ёндашувлари ва қарашларини ўрганиш кластерлаш муаммоларига турлича ёндашувлар мавжудлигини кўрсатади. Худудий кластер деганда, муаллиф маълум бир иқтисодий самарага эришиш ва маълум бир худуднинг рақобатбардош устунликларини амалга ошириш учун ягона қиймат занжири доирасида товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида бир-бири билан ўзаро алоқада бўлган, минтақада маҳаллийлаштирилган, ўзаро боғланган компаниялар ва ташкилотлар гуруҳини тушунади. Иқтисодиётни худудий ташкил этишнинг бошқа шаклларида фарқли ўлароқ, кластер рақобат ва ҳамкорликка асосланган кластер бирлашмаси иштирокчилари ўртасидаги бозор муносабатлари, ўзгарувчан экологик шароитларга мослашиш қобилияти билан ажралиб туради. Кластерлар бозор иқтисодиёти шароитида, корхоналар ўзларининг рақобатдош устунликларини мустақамлашдан ва маълум бир худудда биргаликдаги фаолиятдан кўпроқ фойда олишдан манфаатдор бўлганда шаклланади. Шу билан бирга, худудий кластер иқтисодиётни худудий ташкил этиш шакли сифатида нафақат саноатда, балки хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида ҳам изчил ривожланмоқда. Минтақа иқтисодиётини худудий ташкил этишда кластер усули аниқ корхона ва ташкилотларнинг иш шароитларини ўрганишга қаратилган.

Таҳлил ва муҳокамалар.

Кластер назарияларининг таҳлили шуни кўрсатдики, кластерни шакллантиришнинг аниқланган тамойиллари (географик, сифатли, горизонтал, вертикал, фокал ва латерал) ҳар доим ҳам кластер бирлашмаларини ташкил этишнинг замонавий талабларини етарли даражада акс эттирмайди. Минтақавий кластерларни ташкил этиш ва фаолият юритиш тамойилларига худудий ўзига хослик, зонал ихтисослашув, худудий маҳаллийлаштириш, кластер ичидаги рақобат ва кооперация, ўзаро боғлиқлик, инновациялар, динамиклик, иштирокчиларнинг кўплиги, компанияларнинг биргаликдаги фаолиятининг умумийлиги, ахборот маконининг бирлиги, корпоратив маданиятнинг умумийлиги, худудий кластернинг тузилиши киради.

Кластер таснифига мавжуд ёндашувларни ўрганиш ҳозирги вақтда фан ва амалиётда кластер таснифининг умумий қабул қилинган, тартибланган мезонлари ва кўрсаткичлари тизими мавжуд эмас деган хулосага келишга имкон беради. Кластерлаштириш фаолиятини таснифлаш ва самарадорлигини баҳолаш методологиясини ишлаб чиқиш ҳеч иккиланмасдан, худудий саноат кластерларини шакллантириш ва фаолият кўрсатиш схемасини ишлаб чиқиш имконини беради, бу эса пировардида қишлоқ хўжалиги тармоқларининг рентабелсизлигидан халос бўлишга ва қишлоқ хўжалиги бозори субъектлари, шунингдек, мамлакат ва худудларнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада оширишга имкон беради.

Иқтисодий ривожланишнинг кластер стратегияси энг умумий шаклда корхона фаолиятининг географик концентрацияси билан боғлиқ афзалликларни олишни ўз ичига олади. Бундай афзалликларни олишнинг иқтисодий механизми одатда корхоналарнинг ихтисослашувини ошириш, сотиш ҳажмини ошириш ва

сотиш бозорини кенгайтириш орқали самарани максимал даражада ошириш ва харажатларни минималлаштириш билан боғлиқ.

Хулоса ва таклифлар.

Кластер тушунчаси ўзаро боғланган фирмаларнинг географик жиҳатдан чекланган концентрациясини билдиради ва саноат ҳудудлари, ихтисослашган саноат агломерациялари ва маҳаллий ишлаб чиқариш тизимлари каби эски тушунчалар учун калит сўз сифатида ишлатилиши мумкин.

"Кластер" тушунчасининг кўплаб таърифларига қарамай, бир қатор умумий хусусиятларни аниқлаш мумкин, уларни эслатиб ўтиш бизга ушбу иқтисодий ҳодисани ажратиш олишга имкон беради:

- корхоналарни географик маҳаллийлаштириш;
- бозор субъектларининг пировард маҳсулот бўйича ўзаро боғлиқлиги;
- кластерлашсиз идеал ёки қутилаётган ишлаб чиқариш, ижтимоий ва иқтисодий натижаларга эриша олмаслик;
- корхоналар ўртасидаги яқин иқтисодий алоқаларнинг объектив зарурати;
- умумий институционал ва бозор инфратузилмасининг мавжудлиги.

Бу тамойилларнинг муваффақиятли амалга оширилиши давлат органларининг маъмурий аралашувисиз иқтисодий усуллардан фойдаланган ҳолда умумий технологик занжир орқали боғланган ихтисослашган етказиб берувчилар ва ишлаб чиқарувчиларнинг ҳудудий концентрацияси асосида ташкил этилган қишлоқ хўжалиги кластерларида кузатилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон Фармони "2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси". info@Gov.uz

2. Г.Э.Захидов "Ўзбекистон енгил саноатида ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш самарадорлиги" Автореферат докторской диссертации, Ташкент, 2017 год.

3. Беленов О.Н., Смольянинова Т.Ю., Шурчкова Ю.В. Индустриальные парки: сущность и основные характеристики // Региональная экономика и управление. 2013. № 1(33). С. 34–39.

4. Кластерные политики и кластерные инициативы: теория, методология, практика / под ред. Ю.С. Артамоновой, Б.Б. Хрусталева. Пенза: ИП С.Ю. Тугушев, 2013.

5. Yusupov E.D. Key problems of agricultural policy: food security and diversification Journal of Science and Healthcare Exploration (JSHE) ISSN: 2581-8473 Volume - 1, Issue - 3, May-June - 2019 BiMonthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal 1-8 стр.

6. Инновационные процессы в аграрной сфере Республики Узбекистан. International Scientific and Practical Conference FUNDAMENTAL AND APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH March 2020 Berlin, Germany (30-41 стр).

7. Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан № 397 «О мерах по дальнейшему развитию хлопкового и текстильного производства» 22 июня 2020 г.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

